

วิธีคิดแบบพุทธตรรกวิทยาสู่แนวคิดที่ถูกต้องตามความเป็นจริง (Buddhist logic to think that the concept must be based on fact)

อุทัย ภูคคหิน

Mr. Uthai Phookodhin

อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาปรัชญา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

บทนำ

ตรรกศาสตร์เป็นวิชาการแขนงหนึ่ง ย่อมมีส่วนเสริมสร้างอารยธรรมของมนุษย์ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง คณิตศาสตร์พัฒนาจากการคิดแบบอาศัยข้อเท็จจริงของตรรกศาสตร์ และมีประโยชน์อย่างมหาศาลสำหรับมนุษยชาติตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่นเดียวกัน วิทยาศาสตร์พัฒนาขึ้นมา ก็โดยการคิดแบบอาศัยประสบการณ์ของตรรกศาสตร์ มนุษย์ต่างได้รับประโยชน์จากวิทยาศาสตร์กันทั่วหน้า แต่อีกด้านหนึ่ง ความรู้ทางวิทยาศาสตร์จะก่อผลเสียหายแก่มนุษย์ แต่ไม่ได้มาจากวิทยาศาสตร์โดยตรง แต่มาจากน้ำมือมนุษย์ที่ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์อย่างไม่ถูกต้อง แม้การค้นพบทุกสิ่งจะมีไม่ได้ด้วยวิธีการของตรรกศาสตร์ แต่มนุษย์ไม่ได้เกิดมาเพื่อการค้นพบทุกสิ่งกันทั้งหมด วิชาการแขนงต่างๆ ที่ศึกษากันปัจจุบันล้วนไม่ได้นำไปสู่การค้นพบ ในความหมายของพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด แต่เรายังต้องศึกษา ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของตัวมนุษย์เอง คงจะมีแต่ผู้ปฏิเสธ กิจกรรมทางโลกเท่านั้น ที่ไม่ต้องศึกษาอะไรเลยนอกจากคำสอนของศาสนาที่ตนนับถือ แต่หากยังเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางโลก ความรู้ในวิชาการแขนงต่างๆ ย่อมเป็นสิ่งจำเป็น รวมทั้งตรรกศาสตร์ด้วย

พระพุทธศาสนากับตรรกศาสตร์

ตรรกศาสตร์ หรือ ตรรกวิทยา เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญา ทำให้ผู้ศึกษามีเหตุผลดียิ่งขึ้นถ้าหากได้ศึกษาอย่างต่อเนื่องและถูกต้อง นั่นคือจะไม่เชื่อหรือตัดสินใจเชื่ออะไรง่ายๆ ว่าอย่างไรถูกต้องหรือไม่ถูกต้องอย่างไรไม่ควรอย่างไรควร เพราะบางสิ่งแม้ถูกต้องจริงแต่ไม่ควร ในทางตรงกันข้ามบางสิ่งควรจริง แต่ไม่ถูกต้อง ผู้ศึกษาวิทยาแล้วจะเข้าใจได้เป็นอย่างดี ทั้งพระพุทธศาสนาและตรรกศาสตร์ต่างเกี่ยวข้องกับความจริงที่มนุษย์ควรแสวงหาพระพุทธศาสนาเห็นว่าชีวิตมีทุกข์ การขจัดความทุกข์ได้คือนิพพาน นั่นคือการบรรลุความจริงสูงสุดของมนุษย์ ส่วนตรรกศาสตร์เป็นเครื่องมือของญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของวิชาปรัชญา ทำหน้าที่วางระเบียบวิธีคิดเพื่อเข้าใจความจริง ในการเกี่ยวข้องกับความจริงพระพุทธศาสนาและตรรกศาสตร์ต่างให้ความสำคัญกับความคิดทั้งคู่ แต่พระพุทธศาสนาจะให้ความสำคัญกับสิ่งที่คิดมากกว่าระเบียบวิธีคิดเช่นที่ตรรกศาสตร์ให้ความสนใจ ในที่นี้จะกล่าวถึงลักษณะการให้ความสำคัญต่อความคิดของพระพุทธศาสนากับตรรกศาสตร์ วิธีการของตรรกศาสตร์จะใช้ได้กับการเข้าถึงความจริงของพระพุทธศาสนาหรือไม่ ประโยชน์ทางวิชาการของตรรกศาสตร์ และเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันระหว่างพระพุทธศาสนากับตรรกศาสตร์

มนุษย์คิดอย่างไรในทางตรรกศาสตร์

เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ที่เริ่มต้นด้วยการตั้งคำถามเพื่อเข้าใจปรากฏการณ์ธรรมชาติว่าทำไม? และอย่างไร? ตรรกศาสตร์ได้เริ่มตั้งคำถามว่า “มนุษย์คิดอย่างไร” หลังจากทราบว่ามีมนุษย์ปกติคิดอย่างไรแล้ว จึงได้วางระเบียบให้กับความคิด คำถามที่ว่า “มนุษย์ควรคิดอย่างไร” กล่าวคือคิดให้ถูกต้องตามระเบียบวิธีของตรรกศาสตร์จึงตามมา ญาณวิทยาเชื่อว่า ความรู้ที่ได้มาด้วยวิธีการของตรรกศาสตร์จะเป็นความรู้ที่น่าเชื่อถือ ซึ่งจะทำให้ทราบความจริงได้ในที่สุด

ในการตั้งคำถามว่า มนุษย์คิดอย่างไร ตรรกศาสตร์ได้พบคำตอบว่า เพื่อให้ความคิดน่าเชื่อถือ มนุษย์มักจะอ้างหลักฐานอะไรบางอย่างมาสนับสนุนความคิดของตนอยู่เสมอ ซึ่งมีอยู่ 2 แบบ คือ นิรนัย (Deduction) คิดจากข้อแน่ใจ และอุปนัย (Induction) คิดจากประสบการณ์ เพื่อให้ให้นักศึกษาเข้าใจยิ่งขึ้น จึงขออธิบายขยายความให้ดังต่อไปนี้

3.1 วิธีนิรนัย (Deduction) คือการพิสูจน์โดยอ้างข้อความทั่วไปที่แน่ใจได้ก่อนแล้ว ไปสนับสนุนข้อความทั่วไปที่แน่ใจได้ทีหลัง หรือสนับสนุนเหตุการณ์เฉพาะให้แน่ใจได้ดียิ่งขึ้น โดยอาศัยการคิดใคร่ครวญตามหลักเหตุผล

ข้อแน่ใจ คือ สิ่งที่อยู่ข้างต้นว่าเป็นจริงแล้วนำมาเป็นหลักฐานการคิดฉะนั้นบทสรุปจึงมีความหมายแคบลงกว่าข้อมูล เพราะเราเริ่มจากสิ่งทั่ว ๆ ไป ลงไปหาสิ่งทั่วไปที่แคบกว่าในบทสรุป หรือเราเริ่มจากความจริงกว้าง ๆ ไปหาความจริงเฉพาะราย เช่นตัวอย่างต่อไปนี้

- ก เส้นตรง 2 เส้น ตัดกันมุมตรงข้ามย่อมเท่ากัน
ถนนงามวงศ์วานกับถนนวิภาวดีตัดกันเป็นเส้นตรง
 ฉะนั้น มุมตรงข้ามที่ถนนงามวงศ์วานกับถนนวิภาวดีตัดกันย่อมเท่ากัน
- ข ถ้าสู่อุจริตในการสอบจะถูกพักการศึกษา 1 เทอมการศึกษา แต่ถ้าอุจริตในการสอบจะถูกพักการศึกษา 1 ปีการศึกษา
สมชาย ไม่ถูกพักการศึกษา 1 เทอมการศึกษา หรือไม่ถูกพักการศึกษา 1 ปีการศึกษา
 ฉะนั้น สมชายไม่สู่อุจริตในการสอบหรือไม่อุจริตในการสอบแต่อย่างใด
- ค คนอ้วนทุกคนกินมาก
สมชายอ้วน
 ฉะนั้น สมชายกินมาก

3.2 วิธีอุปนัย (Induction): คิดจากประสบการณ์ คือ การพิสูจน์โดยอ้างหลักฐานจากประสบการณ์เฉพาะหน่วยที่แน่ใจแล้ว ไปสนับสนุนข้อความทั่วไปที่ยังไม่แน่ใจมากขึ้น นั่นคือ บทสรุปจะกว้างกว่าข้อมูล เมื่อผู้อ้างมีประสบการณ์อะไรบ้างอย่างแล้วคิดว่าสิ่งเดียวกันที่ยังไม่มีประสบการณ์ก็จะเป็นเช่นนั้น เรียกว่านำประสบการณ์มาเป็นหลักฐานการคิดการอ้างเหตุผลแบบอุปนัยนี้จึงไม่ให้ความแน่ใจนัก เพราะค่อนข้างไปในทางอนุมานเนื่องจากเหตุผลในวิธีนี้ไม่สรุป เช่นตัวอย่างต่อไปนี้

- ก (1) แท็กซี่ในกทม. 2-3 คันที่เคยใช้บริการเป็นรถญี่ปุ่น
- (2) ฉะนั้น แท็กซี่ในกทม.ทั้งหมดเป็นรถญี่ปุ่น
- ข (1) 100 กว่าปีที่ไม่มียกฟุตบอลพรีเมียร์ลีกคนใดยิงประตูได้เกิน40ประตูใน1ฤดูกาล
- (2) ฉะนั้น ฤดูกาลนี้ก็เช่นกันจะไม่มีนักฟุตบอลพรีเมียร์ลีกคนใดยิงประตูเกิน40ประตู
- ค (1) นิสิตมมร.90% ไม่ใช่ลูกเกษตรกร
- (2) ฉะนั้น นิสิตมมร.ทั้งหมดไม่ใช่ลูกเกษตรกร
- ง (1) นายอินทร์ นายสิน นายเทพ เป็นชาวร้อยเอ็ด
- (2) นายอินทร์ นายสิน นายเทพ เป็นครู
- (3) ฉะนั้น ครูทุกคน เป็นชาวร้อยเอ็ด

ทั้ง 2 วิธีคิดนี้จะแตกต่างกันตรงที่บทสรุปแบบนิรนัยนั้นจะค่อนข้างแน่นอนและตีกรอบใกล้เคียงกับความจริงมากกว่าวิธีอุปนัย แต่เราสามารถนำมาเป็นเครื่องมือพื้นฐานในการคิดแบบลักษณะทั่วไปทางโลกิยะได้

วิธีคิดตามหลักพุทธวิธี 10 ประการ

ในปัจจุบันได้มีการนำหลักโยนิโสมนสิการมาเรียบเรียงเป็นวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการได้ 10 วิธี ดังนี้

1. **วิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุผล** เป็นการสืบสาวสาเหตุของสิ่ง (ผล) ที่เกิดขึ้น เมื่อได้เหตุแล้วก็หาสาเหตุที่ทำให้เกิดเหตุ (ผล) นั้นต่อไป จนได้ความสัมพันธ์ของเหตุและผลโดยสมบูรณ์ในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการทดลองและอภิปรายกลุ่ม

2. **วิธีคิดแบบแยกส่วนประกอบ** มุ่งพิจารณาเรื่องต่างๆตามความเป็นจริง เพื่อให้รู้ว่าเรื่องนั้นๆมีองค์ประกอบย่อยอะไรบ้าง ประกอบกันขึ้นมาได้อย่างไร ในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อค้นหาคิดวิเคราะห์

3. **วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์หรือไตรลักษณ์** เป็นการคิดวิเคราะห์สิ่งต่างๆตามกฎไตรลักษณ์ คือ ทุกข์ (ความไม่อาจคงสภาพอยู่อย่างเดิมได้) อนิจจัง (ความเปลี่ยนแปลง ไม่คงที่) อนัตตา (ความไม่เป็นตัวตน ไม่ใช่ตัวตน) ในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อยอมรับ คิดวิพากษ์

4. **วิธีคิดแบบอริยสัจ/คิดแบบแก้ปัญห** เป็นการคิดแบบสืบสาวจากผลไปหาเหตุ แล้วพิจารณาวิธีการแก้ไขที่เหตุ ซึ่งมักเริ่มด้วยการกำหนดปัญหา (ทุกข์) ทำความเข้าใจกับปัญหา สืบสาวสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข (สมุทัย) ในขณะเดียวกันก็กำหนดเป้าหมายให้แน่ชัด พร้อมกันนั้นจึงคิดวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหา (มรรค) และดำเนินการแก้ไขปัญหตามแนวทางที่วางไว้ (นิโรธ) ในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อแก้ปัญห

5. **วิธีคิดแบบอรรถสัมพันธ์** เป็นการคิดตามหลักการ มุ่งหาความสัมพันธ์ระหว่างหลักการกับความมุ่งหมาย/วิธีการ เมื่อวิเคราะห์จนรู้สภาพของปัญหาแล้ว จึงพิจารณาจุดหมายที่ต้องการและวิธีการที่จะตอบสนองจุดหมายนั้น จนนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง (ธรรมานุธรรมปฏิบัติ) ในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อสร้างวิธีการ คิดสังเคราะห์ คิดอนาคต

6. **วิธีคิดแบบเห็นคุณค่าและทางออก** เป็นการคิดโดยมองความจริง ยอมรับความจริงตามสิ่งที่เป็นอยู่ เพื่อให้รู้คุณค่า ข้อดีข้อเสียทุกด้าน แล้วจึงคิดหาทางออกของปัญหา เลือกหนทางที่ดีที่สุดของปัญหาในกรณีต่างๆ แล้วจึงนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อเลือกแนวทาง คิดเปรียบเทียบ คิดเชิงกลยุทธ์

7. **วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียม** เป็นการคิดที่สกัดหรือบรรเทาคุณค่าของมนุษย์ โดยพิจารณาด้วย “สติ” และ “ปัญญา” แยกแยะให้ได้ว่าสิ่งนั้นๆ มี “คุณค่าแท้” หรือ “คุณค่าเทียม” ในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อประเมินคุณค่า คิดลึกซึ้ง คิดประยุกต์

8. **วิธีคิดแบบเข้าคุณธรรม** เป็นการคิดที่ใช้หลักการที่ว่า “บุคคลเมื่อประสบอารมณ์หรือรับรู้สิ่งใดก็ตาม แม้เป็นของอย่างเดียวกัน แต่การมองเห็นและนึกคิดอาจปรุงแต่งไปคนละอย่างตามโครงสร้างของจิตใจ” ในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อเอาใจเขามาใส่ใจเรา คิดอย่างสร้างสรรค์

9. **วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน** เป็นการคิดในแนวทางของความรู้ ภายใต้อำนาจของปัญญา ไม่ตกอยู่ในอำนาจของอารมณ์ พิจารณา “ความหมายของการเป็นอยู่ในปัจจุบัน หรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์” ไม่อาลัยอารมณ์สิ่งที่ผ่านมาไปแล้ว หรืออารมณ์ชอบใจ ไม่ชอบใจ ยึดสัมมาสติ เป็นสำคัญในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อการไม่ยึดติด คิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ

10. **วิธีคิดแบบวิภาษวาท** (วิภาษวาท ไม่ใช่วิธีคิดโดยตรง แต่เป็นวิธีพูด แต่การคิดและพูดเป็นกรรมที่ใกล้เคียงกันมากที่สุด เพราะสิ่งที่พูดล้วนมาจากการคิด) โดย วิภาษวาท มาจาก 2 คำ คือ “วิภาษ” แปลว่า แยกแยะ จำแนก และ “วาท” แปลว่า การพูด การกล่าว ซึ่งเราอาจให้ความหมายของวิภาษวาทได้เป็น การพูดแจกแจง จำแนก แยกแยะ ด้วยการมองและแสดงความจริงโดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละด้านของสิ่งนั้นๆครบทุกแง่มุมในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อระดมสมอง คิดละเอียด

ท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อตรรกวิทยา

คัมภีร์พระไตรปิฎกบาลี แม้จะไม่มีข้อความตอนใดเลยที่ว่าด้วยทฤษฎีตรรกวิทยาโดยตรง แต่ก็มีข้อความปรากฏในหลายเล่มที่กล่าวถึงตรรกวิทยาในส่วนที่เป็นบทบาทของนักตรรกวิทยาบ้าง แนวคิดของนักตรรกวิทยาบ้าง หลักปฏิจางสมุขบาทที่ถือกันว่าเป็นคำสอนที่เป็นแกนกลางของพระพุทธเจ้า ถือว่าเป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนารูปแบบของตรรกวิทยาเชิงพุทธในยุคต่อมา เพราะได้กล่าวถึงความเป็นเหตุเป็นผลของกันและกันระหว่างสิ่งนี้กับสิ่งนั้น ซึ่งมุ่งเน้นที่กระบวนการเกิดและดับไปแห่งทุกขุโศก นอกจากนี้ถ้าจะพิจารณาเนื้อหาแห่งคัมภีร์พระไตรปิฎก แล้วจัดกรอบตามนัยแห่งเนื้อหาสาระออกมาในรูปตรรก จะพบทฤษฎีเชิงตรรกอยู่มากในคัมภีร์พระไตรปิฎก

คำว่า “ตรรก, (บาลี-ตักกะ)” แปลว่า **ตรึก ใคร่ครวญครุ่นคิด** เป็นที่ใช้กันแพร่หลายอยู่ในสมัยก่อนพุทธกาล พระพุทธเจ้าเองแม้จะไม่ได้ทรงสนับสนุนแนวคิดเชิงตรรก แต่ก็ทรงใช้คำนี้ในการอธิบายลักษณะธรรม และหลายครั้งที่ตรัสถึงคำนี้

สมัยเมื่อแรกตรัสรู้ ทรงสั่งเลพระทัยที่จะสั่งสอนหมู่ประชา เพราะทรงพิจารณาเห็นความลึกซึ้งแห่งธรรมที่ตรัสรู้ พระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า “ตรรก” ในคำอธิบายลักษณะแห่งธรรมที่ตรัสรู้ด้วย ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระวินัยปิฎก มหาวรรค เล่ม 4 และ พระสุตตันตปิฎกมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกตอนหนึ่งว่า

อริโคโต โข มยายธมโม คมภีโร ทุททโสทรุนุโพโธ สนโต ปณีโต อตถกาวจโร นิบุโณปมตติเวหนิโย...ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้เป็นของลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบระงับ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้

นอกจากพระพุทธดำริพาดพิงถึงตรรกที่เกิดขึ้นในสมัยแรกตรัสรู้แล้ว ในคัมภีร์พระสูตรต้นปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ปรากฏบทสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับวัจฉโคตตปริพาชกเกี่ยวกับคติของภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้ว เนื้อหาแห่งบทสนทนานี้ก็เป็นไปในเชิงตรรก และพระพุทธเจ้าก็ตรัสถึงลักษณะแห่งธรรมที่ตรัสรู้อีกครั้งหนึ่ง ดังนี้

วัจฉโคตต : ท่านพระโคตมผู้เจริญ ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้จะเกิด ณ ที่ไหน

พระพุทธเจ้า : วัจฉะ คำว่า “เกิด” ก็ใช้ไม่ได้

วัจฉโคตต : ถ้าอย่างนั้น ก็ไม่เกิด

พระพุทธเจ้า : คำว่า “ไม่เกิด” ก็ใช้ไม่ได้

วัจฉโคตต : ถ้าอย่างนั้น ก็ทั้งเกิดและไม่เกิด

พระพุทธเจ้า : คำว่า “ทั้งเกิดและไม่เกิด” ก็ใช้ไม่ได้

วัจฉโคตต : ถ้าอย่างนั้น จะว่าเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่

พระพุทธเจ้า : คำว่า “จะว่าเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่” ก็ใช้ไม่ได้

เมื่อสนทนากันมาถึงตอนนี้ วัจฉโคตตปริพาชกราบทูลว่า ตัวเขาเองรู้สึกงุนงงลงไปหมดทุกอย่าง ความเลื่อมใสที่เริ่มจะมีบ้างแล้วในตอนเริ่มสนทนากันก็ได้หายไปหมด พระพุทธเจ้าจึงตรัสถึงสาเหตุที่ทำให้วัจฉโคตตปริพาชกงุนงงลงไปว่า

วัจฉะ ควรแล้วที่ท่านจะงุนงง ควรแล้วที่ท่านจะหลงไป เพราะวาทธรรมนี้ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียด บัณฑิตเท่านั้นจึงจะรู้ได้...

พระพุทธดำรินี้แสดงให้เห็นว่า ตรรกวิทยาเป็นวิชาการให้เหตุผลแม้จะเป็นที่นิยมกันในครั้งพุทธกาล แต่ก็ เป็นวิชาการที่ให้บรรลุจุดมุ่งหมายเพียงระดับโลกียะเท่านั้น และไม่สามารถนำวิชาการนี้ไปแสวงหาความจริงระดับโลกุตระได้ และเป็นที่ยอมรับกันตั้งแต่ต้นแล้วว่า การให้เหตุผลเชิงตรรกวิทยานั้นเสี่ยงต่อการผิดพลาดมาก บางครั้งมีการให้เหตุผลเพื่อลวงคนอื่น นักตรรกวิทยายุคหลังจึงนำเสนอรูปแบบแห่งตรรกบททั้งในด้านที่สมเหตุสมผลและไม่สมเหตุไม่สมผล เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ใช้เป็นหลักตัดสินความถูกผิดของเหตุผลที่เสนอออกมา และสิ่งหนึ่งที่ต้องใช้ประกอบในการตัดสินก็คือสามัญสำนึกและข้อเท็จจริงที่ปรากฏในปัจจุบัน

ในคัมภีร์สูตรนินบาต มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงคำว่า “ตักกะ-ตรรก” ดังนี้

สงขาย วตถุณี ปมายพีซัง

สิเนหมาสส นานูปปเวจเจ

ส เว มุณี ชาติขยนตทสสี

ตถกุปหาย น อุเปติ สงข์.

ในคัมภีร์อรรถกถาพุทธทศนิกาย สูตรนินบาต พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวอธิบายความคำว่า “ตักกะ” ในที่นี้ว่า “ที่เรียก ตักกะ เพราะวิปလာสจากเบื้องต้นและที่สุต เพราะอรรถว่าพื้นเป็นเกลียว”

คัมภีร์ขุททกนิกาย มหาวารวรรค กล่าวถึงคำว่า “ตักกะ” 2 ลักษณะ คือ
เป็นทิวทัศน์ที่คนกลุ่มหนึ่งสร้างขึ้นมาเพื่อยกตนข่มท่าน

...ตักกัวิตก กังสกกุปิตก กยิตวา วิตก กยิตวา สก กุปิตวา

ทิวทัศน์คานี ชเนนติ สยชเนนติ นิพพตเตนติ อภินิพพตเตนติ

ทิวทัศน์คานี ชเนตวา...อภินิพพตเตตวา “มยหังสจจตุยหัง มุสา” ตีเอวมาหังสุ...

พวกคนที่ตรึกถึงตรรก ปักครุ่นคิดถึงวิตก ปักจิตถึงสังกัปลั้วก็สร้างทิวทัศน์(ทฤษฏี)ขึ้นมา แล้วก็กล่าว
อย่างนี้ว่า “ของผมนจริง ของท่านเท็จ”...

2. เป็นประเภทแห่งความครุ่นคิดทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล 9 ประการ คือ

2.1 กามวิตก ความครุ่นคิดถึงกาม

2.2 พยาบาทวิตก ความครุ่นคิดพยาบาท

2.3 วิหีสาวิตก ความครุ่นคิดเบียดเบียน

2.4 ญาตีวิตก ความครุ่นคิดถึงญาติ

2.5 ชนปทวิตก ความครุ่นเรื่องชนบท

2.6 อมรวิตก ความครุ่นคิดถึงความไม่ตาย

2.7 ปรานุทยตาปฏิสัณฺณุตตวิตก ความครุ่นคิดเกี่ยวกับเรื่องที่จะอนุเคราะห์ผู้อื่น

2.8 ลากสกุการสิโลกปฏิสัณฺณุตตวิตกความครุ่นคิดเกี่ยวกับเรื่องลาก สักการะ และชื่อเสียง

2.9 อนวณฺณุตตติปฏิสัณฺณุตตวิตกความครุ่นคิดเกี่ยวกับเรื่องที่จะไม่เห็นตาม ?

ตกุกาติ นววิตกกา กามวิตกโก พยาบาทวิตกโก วิหีสาวิตกโก

...อนวณฺณุตตติปฏิสัณฺณุตโต วิตกโก อิเม วุจจันติ น วิตกกา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีเรื่องที่แสดงถึงความผิดพลาดอันเกิดจากการใช้หลักตรรกวิทยาคาดคะเนสถานการณ์ เรื่องมีอยู่ว่า สมัยหนึ่ง พ่อค้าเกวียน 2 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งมีบัณฑิตเป็นหัวหน้า อีกกลุ่มหนึ่งมีนักตรรกวิทยาเป็นหัวหน้า ออกเดินทางไปค้าขายยังต่างเมือง แยกหามสัมภาระมีข้าวและน้ำเป็นต้นเดินทางไกลกันดาร ขณะที่กำลังเหน็ดเหนื่อยเพราะแบกหาบน้ำและสัมภาระอยู่นั้น มียักษ์ตนหนึ่งแปลงกายเป็นมนุษย์เดินสวนทางมา บันดาลให้ตัวเปียกชุ่มด้วยน้ำ พลางกล่าวว่า “พวกท่านจะแบกน้ำไปทำไม ข้างหน้าโน้นเพิ่งมีฝนตกหนัก มีน้ำเจ็จนองเต็มไปหมด ตัวข้าเองเปียกปอนด้วยน้ำ พวกท่านไม่เห็นหรือ” ยักษ์ตนนั้นกล่าวคำนี้แก่พ่อค้าเกวียนทั้ง 2 กลุ่มในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน ประเด็นที่น่าสนใจอยู่ที่เมื่อพ่อค้าเกวียนทั้ง 2 กลุ่มได้ฟังคำของยักษ์นั้นแล้ว ปฏิบัติต่างกัน

ในคัมภีร์อรรถกถาชาดก กล่าวถึงพวกพ่อค้ากลุ่มที่มีนักตรรกวิทยาเป็นหัวหน้า เชื่อคำของยักษ์ที่แปลงร่างเป็นมนุษย์นั้น เพราะเห็นหลักฐานที่ชัดเจนคือ ร่างกายของยักษ์นั้นเปียกปอนด้วยน้ำ จึงใช้หลักตรรกวิทยาคาดคะเนเอา คนกลุ่มนี้คงจะวิเคราะห์แล้วคาดคะเนเอาตามหลักการที่ว่า “คุณสมบัติอย่างหนึ่งของน้ำคือทำให้เปียกชุ่ม เพราะฉะนั้น เมื่อมีความเปียกชุ่ม ย่อมมีน้ำ” ดังเช่นตรรกบทที่ว่า

ภูเขาสูงนั้นมีไฟเพราะมันมีควันทุกสิ่งที่มีควัน ย่อมมีไฟ เช่น ห้องครีวและทุกสิ่งที่ไม่ไฟ ย่อมไม่มีควัน เช่น ทะเลสาบ

เมื่อเชื่อคำของยักษ์ พ่อค้าเกวียนกลุ่มนี้จึงทิ้งกระบองน้ำทั้งหมด เพราะหวังจะไปเอาน้ำบ่อหน้า คิดว่าเป็นความเหน้อยเปล่าที่จะหอบหัวเอาน้ำติดตัวไป เมื่อเดินทางต่อไปก็พบความจริงว่า ไม่มีฝนตก ไม่มีน้ำอย่างที่ยักษ์บอกกล่าว เมื่อไม่มีน้ำดื่ม ทั้งหมดจึงเหน็ดเหนื่อยและล้มตายในที่สุด กลายเป็นเหยื่อของยักษ์ ดังนั้นส่วนพ่อค้าเกวียนกลุ่มที่มีบัณฑิตเป็นหัวหน้า ไม่เชื่อคำของยักษ์นั้น เพราะพิจารณาเห็นความผิดสังเกต อยู่ 2 ประการ คือ (1)ถ้าหนทางข้างหน้ามีฝนตกจริง ท้องฟ้าจะต้องมีก้อนเมฆอยู่บ้าง (2)ร่างกายของยักษ์ นั้นเปียกชุ่มด้วยน้ำก็จริง แต่ผมของยักษ์ไม่เปียกเลย ถ้ามีฝนตกจริง หัวทุกส่วนของร่างกายต้องเปียกชุ่มด้วยน้ำ บัณฑิตนั้นจึงสั่งให้ผู้ติดตามแบกหามน้ำนั้นต่อไป โดยกล่าวว่า “พวกเราจะทิ้งน้ำในที่ที่พวกเราเห็นน้ำ แล้วเท่านั้น” ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ชาดกนี้ พระพุทธเจ้าตรัสสรุปพระชนและปฏิบัติของคน 2 กลุ่มไว้ดังนี้

อปณณกั ฐานเมเก พุติยาหุตถกิกกา

เอตทถณญา เมธาวิ ตคฺเณหยทปณณกั.

บัณฑิตบางพวกกล่าวฐานะที่ไม่ผิด ส่วนนักตรรกทั้งหลาย

กล่าวฐานะที่ 2 (ฐานะที่ผิด) เมธีชนทราบซื่อนั้นแล้ว ฟังถือเอาฐานะที่ไม่ผิดไว้

เปรียบเทียบวิธีคิดแบบพระพุทธศาสนาและตรรกศาสตร์

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับสิ่งที่คิด ส่วนตรรกศาสตร์จะเกี่ยวข้องกับการเปรียบเทียบวิธีคิด พระพุทธศาสนาแสดงออกอย่างชัดเจนว่า การคิดแบบตรรกศาสตร์ไม่สามารถนำไปสู่การพ้นทุกข์ได้ ฉะนั้น จึงดูเหมือนว่าทั้ง 2 ศาสตร์ จะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง แต่เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วจะเห็นว่าในความแตกต่างยังมีความเหมือนกันอยู่ด้วยในบางประเด็น ซึ่งจะขอกล่าวดังนี้

พระพุทธศาสนาไม่ปฏิเสธว่ามนุษย์ไม่คิดแบบตรรกศาสตร์ เพียงแต่กล่าวว่า การพ้นทุกข์ไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยวิธีการทางตรรกศาสตร์ ทั้งพระอรียบุคคล(ผู้ประเสริฐ กล่าวคือ พ้นจากทุกข์ในระดับที่แตกต่างกันจนถึงระดับหมดทุกข์คือพระอรหันต์) และปุถุชนต่างก็คิดแบบตรรกศาสตร์ด้วยกันทั้งหมด กล่าวคือ บางครั้งใช้ข้อเท็จจริงและบางครั้งใช้ประสบการณ์เป็นฐานการคิดเช่นกัน เพราะการคิดทั้ง 2 แบบเป็นธรรมชาติหรือปกติวิสัยของมนุษย์ทุกคน เพียงแต่อาจจะแตกต่างในสิ่งที่คิดดังกล่าวมาแล้ว พระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้พระองค์ได้ใช้วิธีคิดทั้ง 2 แบบของตรรกศาสตร์เช่นกัน การที่พระองค์มีประสบการณ์กับบุคคลรอบข้าง เช่น เห็นชีวิตที่เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นทุกข์ และพระองค์สรุปเป็นนัยทั่วไป(Generalization) ว่า “ทุกคนมีทุกข์” ซึ่งเมื่อนำเข้ารูปแบบการอ้างเหตุผลแบบตรรกศาสตร์อุปนัยแล้วจะเป็นแบบนี้

คนที่เกิด เป็น ทุกข์

คนที่แก่ เป็น ทุกข์

คนที่เจ็บ เป็น ทุกข์

คนที่ตาย เป็น ทุกข์

ฉะนั้น ทุกชีวิตมีทุกข์

อาศัยข้อสรุป “ทุกชีวิตมีทุกข์” เป็นข้อเท็จจริง เมื่อพระองค์นำมาอุปมาเปรียบเทียบกับพระองค์เอง ก็ย่อมได้ข้อสรุปว่า “พระองค์มีทุกข์เช่นกัน” เมื่อนำเข้ารูปแบบการอ้างเหตุผลแบบตรรกศาสตร์นินัยแล้วจะเป็นดังนี้

ทุกชีวิตมีทุกข์

เรา (เจ้าชายสิทธัตถะ) มีชีวิต

ฉะนั้น เรามีทุกข์เช่นกัน

เมื่อพระองค์ได้ข้อสรุป“เรามีทุกข์เช่นกัน”พระองค์จึงทรงชวนขวายเป็นดับทุกข์ จนกระทั่งทรงค้นพบอริยสัจ4และดับทุกข์ได้เป็นบุคคลแรก และการค้นพบนี้แม้จะเริ่มต้นด้วยการคิดแบบตรรกศาสตร์ แต่การพ้นทุกข์จริงๆ เป็นการค้นพบด้วย“ญาณ”ไม่ใช่ด้วยการคิดแบบตรรกศาสตร์

แม้ภายหลังตรัสรู้แล้ว วิธีสอนของพระองค์ก็ดำเนินไปตามปกติด้วยวิธีคิดแบบตรรกศาสตร์ คือใช้ทั้งข้อเท็จจริงและประสบการณ์ประกอบเพื่อให้ประชาชนได้เข้าใจคำสอนของพระองค์ ฉะนั้น หากใครจะบอกว่าพระพุทธศาสนาไม่เกี่ยวข้องกับตรรกศาสตร์เลยย่อมไม่ถูกต้องแน่

ที่จริงพระพุทธศาสนาไม่ใช่ไม่มีระเบียบวิธีคิด พระพุทธศาสนามีวิธีคิดแบบหนึ่งเพื่อทำให้เกิดปัญญา (สัมมาสังกัปป์เป็น1ในห้วงข้อธรรมที่เป็นปัญญาสิกขาาร่วมกับสัมมาทิฐิในมรรคมองค์8)เรียกว่า“โยนิโสมนสิการ” (การทำไว้ในใจด้วยอุบายอันแยบคาย) คำถามอาจเกิดขึ้นว่า เมื่อพระพุทธศาสนามีระเบียบวิธีคิดก็น่าจะตั้งคำถามได้ว่า“มนุษย์ควรคิดอย่างไรได้” เช่นเดียวกับตรรกศาสตร์ คำตอบก็คือ“ใช่” แต่โยนิโสมนสิการไม่ใช่กฎ หรือ Ruleของการคิดเหมือนตรรกศาสตร์ ซึ่งเมื่อผิดกฎย่อมกล่าวได้ทันทีว่าการใช้ความคิดนั้นผิด เช่น ผลลัพธ์2ในทางคณิตศาสตร์ อาจได้มาจาก1+1, 3-1, 2'1, 4-2, 5-3 เป็นต้น หากผิดกฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้ ย่อมกล่าวได้ทันทีว่าผิด แต่โยนิโสมนสิการเป็นวิธีเจริญปัญญา เพื่อรู้จักชีวิตและสิ่งต่างๆ ตามเป็นจริง อันเป็นการให้ความสำคัญแก่สิ่งที่คิดไม่ใช่ระเบียบวิธีคิดแบบตรรกศาสตร์

คำถามที่ว่า“มนุษย์ควรคิดอย่างไร”ของตรรกศาสตร์เป็นคำถามเชิงข้อเท็จจริง คำตอบที่ได้เป็นข้อเท็จจริงด้วย เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ทั้งคำถามและคำตอบจะเป็นข้อเท็จจริง(Fact)ส่วน“มนุษย์ควรคิดอะไร”ของพระพุทธศาสนาเป็นคำถามเชิงจริยะ (Ethical)ที่เรียกร้องความประพฤติ คำว่า“สัมมา”ใน “สัมมาสังกัปป์”หรือหัวข้ออื่นๆ ขององค์มรรค แปลว่า“เหมาะสม” (properly), “ถูกต้อง” (rightly), “ถูกทาง” (in the right way), “ควรจะเป็นเช่นนั้น” (as it ought to be), “ดีสุด” (best), “สมบูรณ์” (perfectly)แต่ละคำแปลเป็นความหมายเชิงคุณค่า(Value)ไม่ใช่ข้อเท็จจริง คุณค่าในองค์มรรคจะเกิดขึ้นก็โดยการประพฤติปฏิบัติ ได้แก่ การอบรมศีล อบรมสมาธิ และอบรมปัญญาที่เรียกว่าเจริญไตรสิกขาเท่านั้น

จึงสรุปได้ว่า “มนุษย์ควรคิดอะไร” ของพระพุทธศาสนานั้น มีเป้าหมายอยู่ที่การสิ้นทุกข์ ส่วน“มนุษย์คิดอย่างไร” ของตรรกศาสตร์ เป็นการพยายามรู้จักข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการคิดของมนุษย์ อย่างหนึ่งเป็นศาสนา ส่วนอีกอย่างหนึ่งเป็นวิชาการ มีเป้าหมายคนละอย่าง ทั้ง2อย่างมีประโยชน์แก่มนุษย์เช่นกัน การคิดแบบตรรกศาสตร์หากใช้“สัมมาสังกัปป์” เป็นฐานการคิด จะเกื้อกูลความองงามแห่ง จริยธรรมของสังคมได้ ส่วนระเบียบวิธีคิดแบบตรรกศาสตร์หากนำไปใช้อย่างถูกต้อง ย่อมสนับสนุนการเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน หรือเป็นข้อสรุปเบื้องต้นในการหาทางแก้ไขปัญหให้กับชีวิตต่อไป ดังเช่นเจ้าชายสิทธัตถะทรงกระทำมาแล้วก่อนทรงผนวช

บทสรุป

เนื้อหาในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา แม้จะไม่ได้กล่าวถึงวิชาตรรกวิทยาโดยตรง แต่มีเนื้อหาหลายตอนที่มีนัยเชิงตรรกะ ถ้ามีการวิเคราะห์แล้วจัดระบบออกมา จะเห็นภาพได้ชัดเจนมากขึ้น แต่นักปราชญ์ฝ่ายพระพุทธศาสนาเถรวาทหลายท่านก็ไม่นิยมที่จะให้ทำอย่างที่ว่านี้ เพราะอาจทำให้เกิดความไขว้เขวในหลักพุทธธรรมได้สมัยพุทธกาล พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในฐานะเป็นยอดแห่งนักตรรกวิทยาโดยไม่ต้องสงสัย แต่หลังจากพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระเถระที่มีชื่อเสียงทางด้านตรรกวิทยาคือท่านพระโมคคัลลิตบุตรติสสเถระ ผู้เป็นปูชนียบุคคลในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช หลังจากนั้นมา ท่านพระนาคเสนผู้สนทนาการธรรมได้ต่อบทกับพระยามิลินท์ นับได้ว่าเป็นยอดแห่งนักตรรกวิทยาที่หาใครเทียบได้ยาก แต่วิชานี้ถ้าคนที่นำมาใช้มีอหยาตยจิตใจที่เป็นอกุศล ย่อมก่อให้เกิดความเสียหายผิดพลาดได้มาก

เพราะฉะนั้น ทุกครั้งที่ได้ฟังใครบางคนอธิบายความชี้แจงเหตุผลบางเรื่อง จึงไม่ควรเชื่อเพราะเห็นว่าเป็นเหตุผลที่ดี แต่ควรใช้สามัญสำนึกเทียบเคียงดูกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ พิจารณาโดยถ้อยถนอแล้วจึงค่อยเชื่อหรือไม่เชื่อ ไม่ควรด่วนสรุป สิ่งที่ทำลายความรู้สึกของสังคมมากที่สุดในทุกยุคทุกสมัยก็คือ คำพูดของคนี่ที่ด่วนสรุปปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง

เอกสารอ้างอิง

- พระไตรปิฎกแปลเป็นไทย ฉบับสังคายนา. เล่มที่ 10, 13, 20 และ 25. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา. 2530
- จุฑาทิพย์ อุมะวิชณี.(ผู้แปล) **วิวัฒนาการแห่งความคิด: ภาควิชาปรัชญาและโลก.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547
- พระราชวรมุนี(ประยุทธ์ปยุตโต). **พุทธธรรม.** กรุงเทพฯ : คณะธรรมจริยธรรม. 2525
- บุญมี แทนแก้ว.**ตรรกวิทยาทั่วไป.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. 2536
- ปานทิพย์ สุภนกร และคณะ.**ปรัชญาเบื้องต้น.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2543
- ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. **ปรัชญาอินเดีย.** กรุงเทพมหานคร : โอเอสปริ้นติ้งเฮาส์, 2535
- ปรีชา ช่างขวัญยืน, **การใช้เหตุผล.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิชาการ, 2524
- พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา,ดร.**สืบค้นตรรกวิทยาในคัมภีร์และวรรณกรรมพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2548
- วิทยา ศักยาลินันท์,ผศ.ดร. **ตรรกศาสตร์: ศาสตร์แห่งการใช้เหตุผล.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. 2548